

Nu'man b. Muhammed el-Kayrevânî (ö. 363/974) ve Siyer Yazıcılığı*
Nu'mân b. Muhammad al-Qayrawânî (d. 363/974) and the Writing of Sirah

Ümmühan Arı

Arş. Gör., Bandırma Onyedî Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
R.A., Bandırma Onyedî Eylül University, Faculty of Theology, Department of Islamic History
Balıkesir / Turkey
uari@bandirma.edu.tr
orcid.org/ 0009-0009-9301-0649

Ömer Sabuncu

Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Prof. Dr., Harran University Faculty of Theology, Department of Islamic History
Şanlıurfa / Turkey
omersabuncu@gmail.com
orcid.org/ 0000-0001-8424-8481

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 1 Eylül 2025 / **Date Received:** 1 September 2025

Kabul Tarihi: 21 Kasım 2025 / **Date Accepted:** 21 November 2025

Yayın Tarihi: 15 Aralık 2025 / **Date Published:** 15 December 2025

Yayın Sezonu: Aralık 2025 / **Pub Date Season:** December 2025

Atıf: Arı, Ümmühan-Sabuncu, Ömer. "Nu'man b. Muhammed el-Kayrevânî (ö. 363/974) ve Siyer Yazıcılığı". *Akademik Siyer Dergisi* 12 (Aralık 2025), 185-204.

Citation: Arı, Ümmühan. "Nu'mân b. Muḥammad al-Qayrawânî (d. 363/974) and the Writing of Sirah". *Journal of Academic Sirah* 12 (December 2025), 185-204.
<https://doi.org/10.47169/samer.1775473>

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Yayıncı: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Published by: KSU Sirah Researches Application and Research Center

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların Kaynakça'da belirtildiği beyan olunur (Ümmühan Arı- Ömer Sabuncu). / **Ethical Statement:** It is declared that during the preparation process of this study, scientific and ethical principles were followed and all the studies benefited from are stated in the bibliography (Ümmühan Arı-Ömer Sabuncu).
Bu makale Creative Commons Atınlı-Gayriticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-Nc 4.0).

* Bu makale "Mağrib Siyer Yazıcılığı (Fethinden Muvahhidler'in Sonuna Kadar)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

Nu'mân b. Muhammed el-Kayrevânî (ö. 363/974), Fâtımî Devleti'nin önemli âlim ve devlet adamlarından biridir. Kuzey Afrika'da, muhtemelen Kayrevân veya Sûse'de doğmuş olup erken dönem eğitimi bölgenin hâkim fıkıh mezhebi olan Mâlikî geleneği üzerine almıştır. Ancak daha sonra Fâtımîler'in resmî mezhebi olan İsmâîlî mezhebine intisap etmiş ve bu dönüşüm onun ilmî ve siyasî kariyerinde belirleyici rol oynamıştır. Fâtımî Devleti'nde yaklaşık yarım asır boyunca kritik görevler üstlenen Nu'mân, başkadılık (kâdîlkudât), saray kütüphaneciliği ve mezâlim mahkemesi başkanlığı gibi önemli mevkilerde bulunmuştur. Bu görevler sırasında hem devletin hukukî sisteminin şekillenmesinde hem de İsmâîlî doktrininin resmî olarak benimsetilmesinde etkin rol oynamıştır. Özellikle kâdîlkudât olarak görev yaptığı dönemde, Fâtımî hukukunun temellerini atmış ve bu alanda kalıcı eserler bırakmıştır. Nu'mân'ın ilmî mirası, çeşitli alanlarda telif ettiği eserlerde somutlaşmaktadır. Bu eserler sadece İsmâîlî geleneğinin teşekkülünde değil, aynı zamanda Fâtımî Devleti'nin ideolojik temellerinin atılmasında da belirleyici olmuştur. Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in faziletlerini konu alan *Şerhu'l-Ahbâr*, Kur'an'ın bâtinî yorumunu ele alan *Esâsü't-Te'vîl* ve Hâşimî-Ümeyye çatışmasını inceleyen *el-Menâkıb ve'l-Mesâlib* siyerle ilgili telif ettiği eserler arasında sayılabilir. Nu'mân'ın çalışmaları, Mağrib'in ilmî ve kültürel hayatında derin izler bırakmıştır. Fıkıh alanında İsmâîlî mezhebinin müstakil bir hukuk sistemi olarak gelişmesine katkı sağlamış, tarih yazımında ise Fâtımî resmî tarih anlayışının şekillenmesine öncülük etmiştir. Bununla birlikte, eserleri Mağrib'deki Sünnî-Şîî tartışmalarını da etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyer, İslâm Tarihi, Siyer Yazıcılığı, Nu'mân b. Muhammed, Mağrib, Fâtımîler.

Abstract

Nu'mân b. Muḥammad al-Qayrawānī (d. 363/974) was one of the prominent scholars and statesmen of the Fāṭimid Caliphate. He was born in North Africa, probably in Qayrawān or Sūsa, and received his early education within the Mālikī tradition, which was the dominant school of law in the region. However, he later converted to the Ismā'īlī madhhab, the official doctrine of the Fāṭimid state, and this transformation played a decisive role in shaping both his scholarly and political career. Serving the Fāṭimid state for nearly half a century, Nu'mân held several key positions, including chief judge (qāḍī al-quḍāt), royal librarian, and head of the mazālim court. During his tenure in these posts, he played an active role in shaping the legal system of the state and in establishing the official recognition of Ismā'īlī doctrine. Particularly in his capacity as qāḍī al-quḍāt, he laid the foundations of Fāṭimid jurisprudence and produced enduring works in this field. Nu'mân's scholarly legacy is embodied in the numerous works he authored in various disciplines. These writings were not only instrumental in the formation of the Ismā'īlī tradition but also in laying the ideological foundations of the Fāṭimid state. Among his works related to sīra are *Sharḥ al-Akhbār*, which discusses the virtues of 'Alī and the Ahl al-Bayt; *Asās al-Ta'wīl*, which deals with the esoteric interpretation of the Qur'ān; and *al-Manāqib wa'l-Masālib*, which examines the conflict between the Hāshimites and the Umayyads. Nu'mân's intellectual contributions left a profound mark on the scholarly and cultural life of the Maghrib. In the field of jurisprudence, he contributed to the development of the Ismā'īlī school as an independent legal system, while in historiography he helped shape the official historical narrative of the Fāṭimid state. Furthermore, his writings also influenced the Sunni-Shi'i polemics in the Maghrib.

Keywords: Sirah, Islamic History, Sirah Writing, Nu'mân b. Muhammad, Maghrib, Fāṭimids.

1. HAYATI

Tam adı Ebû Hanîfe Nu'mân b. Ebî Abdillâh Muhammed b. Mansûr b. Ahmed b. Hayyûn/Hayyân el-Kâdı et-Temîmî el-Kayrevânî'dir.¹ Nu'mân b. Muhammed'in 259, 282, 283, 285, 293 ve 302 yıllarında doğduğuna dair rivayetler mevcut olsa da doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Müellifin III./IX. yüzyıl sonlarında tahmini 290/903-299-912 yılları arasında² Kayrevân'da³ veya Tunus'a bağlı Sûse⁴ şehrinde dünyaya geldiği kaydedilmektedir.⁵

Nu'mân b. Muhammed'in doğum tarihi, doğum yeri, ailesi, yetiştiği ortam, çocukluk ve gençlik yılları hakkında çok az şey bilinmektedir. Müellifin hayatını detaylı bir şekilde araştıran İsmâîl Sâmîî bu konuda çarpıcı bir iddiada bulunmaktadır. Sâmîî, o dönem Mağrib'de yaşanan siyasî, dinî ve mezhepsel ayrılıklar sebebiyle özellikle İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve İbn Hallikân (ö. 681/1282) gibi sünî tarihçilerin ve Hâriciler gibi diğer mezhep tarihçilerinin Ebû Hanife'nin hayatını bilinçli olarak eserlerine almadıklarını ileri sürmüştür. Bu sebeple Nu'mân b. Muhammed'in doğum tarihi, benimsediği mezhebi, erken eğitim hayatı, yetiştiği ortam ve Halife Mehdî'nin hizmetine girmeden önceki hayatı hakkında çok az bilgi bulunduğunu ifade etmiştir.⁶ Ancak Ahmet Ekinci gibi bazı araştırmacılar ise bu iddianın gerçeği yansıtmadığını, müellif hakkında var olan bilgilerin genellikle Sünî kaynaklardan elde edildiğini belirtmişlerdir.⁷

Nu'mân b. Muhammed'in İsmâîlîlikten önce benimsediği mezhep hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Çocukluk ve gençlik yıllarının bir kısmını Kayrevân'da geçiren müellifin ilk ilim tahsilini, buradaki eğitim sistemi doğrultusunda Sünî gelenek üzerine yaptığı ve halk arasında yaygın olan Mâlikî mezhebinin fıkıhı ile yetiştirildiği ifade edilmiştir. Bu durumda Ebû Hanife'nin ilk olarak Mâlikî mezhebini benimsediği sonucu çıkarılmaktadır. Şîî Fâtîmî Devleti'nin kuruluşundan bir süre sonra ise müellifin İsmâîlî mezhebini benimsediği kabul edilmiştir.⁸ Bu genel kabul dışında Nu'mân b. Muhammed'in, Mâlikî mezhebenden sonra İmâmiyye'yi mezhep olarak benimsediği iddia edilmiştir. Burada İmâmiyye ile İsmâîlî mezhebin kastedildiğini düşünen

¹ Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Hafs el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât* (Beyrut: Matbaatu'l-Âbâ'î'l-Yesû'îyyîn, 1908), 586; Muhammed Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifîn et-Tûnusîyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 1/188.

² Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmud Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411-1991), 3/363.

³ Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-Alâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm il Melâyîn, 2002), 8/41; Ömer b. Rıza b. Muhammed Rağb b. Abdülğani Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1431-2010), 3/106; Muhammed b. Rızk b. Abdünnâsır et-Tarhûnî, *et-Tefsîru ve'l-müfessirûn fî garbî İfrîkiyye*, (Suudî Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426-2005), 1/366.

⁴ Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed b. Eyyub b. Amr Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1992), 2/688; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1416-1995), 3/281.

⁵ İsmâîl Sâmîî, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye ve cihâdu Kâdî Nu'mân fî irsâi deâimi'l-hilâfeti'l-Fâtîmiyye ve et-tetavvuru'l-hadârî bi bilâdi'l-Mağrib* (Merkezü'l-Kitâbi'l-Akâdemiyye, 2010), 38-39; Ahmet Ekinci, *Kadı Nu'mân ve İsmâîlî Fıkının Teşekkülü* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 24.

⁶ Sâmîî, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye*, 37-38.

⁷ Ekinci, *Kadı Nu'mân ve İsmâîlî Fıkının Teşekkülü*, 21-22.

⁸ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâ'î'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 5/415; ez-Ziriklî, *el-Alâm*, 8/41.

tarihçiler bulunmaktadır. Bunun dışında müellifin İsmâiliyye mezhebinden önce Hanefî mezhebini benimsediği iddia edilmiş olsa da bu iddianın delilleri çok yetersiz görülmüş ve bu konuda ileri sürülen görüşler tutarlı kabul edilmemiştir. Son olarak, mezhep değiştirme sürecini babasının yaşadığı, Ebû Hanîfe'nin ise çocukluğundan itibaren İsmâiliyye mezhebine bağlı kaldığı ileri sürülmüştür.⁹

Görüldüğü üzere Nu'mân b. Muhammed'in aldığı mezhepsel eğitimin mahiyeti ve mezhep değiştirme meselesi tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Babasının gerçek mezhebi ile kendisinin ilk ve temel eğitim döneminde hangi mezhebin etkisi altında kaldığı hususunda kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Ancak o dönemde mevcut olan Mağrib eğitim sistemi göz önüne alındığında Ebû Hanîfe'nin ilk olarak Sünnî mescitlerde Mâlikilik mezhebine paralel bir şekilde eğitim aldığı daha sonra babasının yönlendirmesiyle İsmâilî düşüncüyü benimsediği ve bu doğrultuda dersler aldığı şeklindeki görüşün daha isabetli olduğu düşünülmektedir.¹⁰

İfa ettiği görevler, sahip olduğu ilmî veya siyasî konum vesilesiyle Nu'mân b. Muhammed'e birçok lakap verilmiştir. Kadılık görevi itibariyle "Kâdî, kâdîlkudât, seyyidünâ kâdîlkudât", ilmî konumu sebebiyle "el-ecel (yüce, büyük), el-evhad" (tek, eşsiz), düşünce yapısı ve mezhebi açısından "eş-Şîî, el-İsmâilî" bu lakaplar arasında yer almaktadır. Ayrıca müellif doğum yeri nedeniyle "el-Kayrevânî, el-Mağribî" ve mensup olduğu kabile nedeniyle "et-Temîmî" nisbelerini almıştır.¹¹ "Ebû Hanîfe" ise Nu'mân'ın künyesidir. Bu künye sebebiyle bazı tarihçiler tarafından Ebû Hanîfe el-Kâdî, Ebû Hanîfe eş-Şîî veya Ebû Hanîfe en-Nu'mân şeklinde de isimlendirilmiştir.¹²

Mağrib sınırları içerisinde yer alan Kayrevân, Tunus'un sahil şehirlerinden Sûse ve el-Mehdiye, Mansûriye, Trablusgarp ve Mısır'ın Fustât şehri müellifin ikamet ettiği yerler arasında bulunmaktadır.¹³ Çocukluğu ve gençliği hakkında pek bilgi bulunmayan Ebû Hanîfe'nin bahsi geçen ikamet yeri değişikliği çoğunlukla İsmâiliyye mezhebini benimsedikten sonra üstlendiği vazifeler nedeniyle olmuştur.¹⁴

Nu'mân b. Muhammed, 312/924-925 yılından vefat ettiği 363/974 yılına kadar yaklaşık elli yıl Fâtîmî Devleti'ne hizmet etmiştir. Üstlenmiş olduğu vazifelerin neredeyse tamamı Fâtîmîler'in Mağrib dönemine denk gelmektedir. Devletin merkezi Mısır'a taşındıktan sonra müellif, ömrünün son bir yılını Kahire'de Halife Muiz'e hizmet ederek geçirmiştir. Saray kütüphaneciliği, imam

⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a`yân*, 5/415; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/106; Sâmiî, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye*, 56-57; Ekinci, *Kadî Nu'mân ve İsmâilî Fıkhnın Teşekkülü*, 31-35; Furkan Erbaş, "Fâtîmîler'in Ebû Hanîfe'si: Kâdî Nu'mân b. Muhammed (ö. 363/974)", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 17/2 (2024), 788-789.

¹⁰ Sâmiî, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye*, 47-48; Şükrü Özen, "Nu'mân b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/237-238; Ekinci, *Kadî Nu'mân ve İsmâilî Fıkhnın Teşekkülü*, 26-27.

¹¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/106; Sâmiî, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye*, 40-41; et-Tarhûnî, *et-Tefsîru ve'l-müfessirûn fî garbî İfrîkiyye*, 2/823.

¹² Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13/106; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifîn et-Tûnusiyyîn*, 1/188; Ekinci, *Kadî Nu'mân ve İsmâilî Fıkhnın Teşekkülü*, 28.

¹³ Sâmiî, *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye*, 50-54.

¹⁴ Ekinci, *Kadî Nu'mân ve İsmâilî Fıkhnın Teşekkülü*, 38-41.

hatiplik, kâdılık, kâdılkudâtılık, huttetu'l-haber, dâidduât ve mezâlim hizmet ettiği görevler arasında yer almaktadır.¹⁵

312 (924-925) yılında henüz yirmili yaşlarındayken ilk Fâtîmî halifesi Ubeydullah el-Mehdî'nin hizmetine girerek Mehdiye'de saray kütüphaneciliği yapmış ve günümüzdeki istihbarat hizmeti gibi bir hizmet alanı olan huttetu'l-haber görevini üstlenmiştir. Halife Mehdi'nin yanında bu pozisyonda çalışması onun resmi bir eğitim aldığına delil kabul edilmiştir. Müellif, Mansûr döneminde (335-342/946-953) saray kütüphaneciliği görevine, Kaim döneminde (322-335/934-946) ise huttetu'l-haber görevine devam etmiştir. Halka İsmâîlî daveti anlatmakla mükellef olan Kâdı Nu'mân'ın bir diğer görevi mescitlerde vaaz ve hutbe vermektir. Özellikle Mansûr döneminde bu vazife oldukça önemli kabul edilmiştir. Fâtîmîler'in hilafet merkezi Mansûriye, yeni kurulan bir şehir olduğu için ilk zamanlar cami inşa edilemediğinden dönemin halifesi Mansûr'un görevlendirmesi ile müellif, her cuma günü askerlerle birlikte Kayrevân'a gitmiş, burada cuma namazını kıldırıp hutbeyi okumuş ve tekrar Mansûriye'ye dönmüştür. Bunun dışında da mescitlerde ders halkaları oluşturduğu ve tefsir fıkıh gibi dersler okuttuğu belirtilmiştir.¹⁶

Kâdı Nu'mân, Mansûr döneminde Trablusgarp'ta kadılık yapmaya başlamış burada gösterdiği üstün başarı neticesinde ise halife tarafından Mansûriye ve Kayrevân'a kâdılkudât olarak atanmıştır. Halife Muiz ile Mısır'a gittiği aynı zamanda vefat ettiği sene olan 363/974 yılında müellif, kâdılkudâtılık görevinden ayrılmış ve İslâmî ilimlerle ilgili eserler telif etmeye devam etmiştir. Ebû Hanîfe'nin bir diğer görevi dâiliktir. Mezhebi yayma yetkisi verilen kimselere bu unvan verilmektedir.¹⁷ Üstlendiği misyona bakılınca müellifin dâî olması tartışmalı olsa da imkân dâhilindedir. Ancak onun "dâidduât" yani en yüksek mertebede olması ile ilgili iddiayı teyit edecek herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Müellif, mezalim mahkemesi başkanı olarak da hizmet vermiştir. Fâtîmîler'in Mısır'ı ele geçirip devletin merkezini Kahire'ye taşıması üzerine dönemin halifesi Muiz-Lidînillah (953-975), Nu'mân b. Muhammed'i bu göreve atamıştır. Bu dönem onun kariyerinin zirve dönemi olmuştur.¹⁸

Nu'mân b. Muhammed, Kahire'de zamanının büyük bir kısmını İsmâîlî doktrinini sistemleştirmek ve bu doktrini yerleştirmek için harcamıştır. İsmâîlî daveti, başlangıçta siyasî nitelikte bir hareket olarak ortaya çıkmış; ancak zamanla Sünnî Abbâsî hilâfetine alternatif teşkil eden Şîî karakterli yeni bir devlet yapısına evrilmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, söz konusu devletin

¹⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ'* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427-2006), 12/561; Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1427-2006), 3/349; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin et-Tûnusîyyîn*, 1/188; İkinci, *Kadı Nu'mân ve İsmâîlî Fıkıhının Teşekkülü*, 42.

¹⁶ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr fi fezâ ilî'l-e'immeti'l-athâr*, thk. Muhammed el-Hüseynî el-Celâli (Müessesetü'n-Neşri İslâmî, 1431-2010), 1/20; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/41; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân İbn Haldûn, *Divânü'l-Mübtede ve'l-Haber fi Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevi's Şe'ni'l-Ekber* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1988), 4/70; Özen, "Nu'mân b. Muhammed", 33/237.

¹⁷ Mustafa Öz, "Dâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/420.

¹⁸ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 7/188; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/29.

kurumsal ve hukuki ihtiyaçları, Kâdı Nu'mân tarafından dikkatle analiz edilmiş ve mevcut sistem bu ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden gözden geçirilmiştir. Bu revizyon, özellikle hukukî ve idarî alanlarda önemli değişiklikleri beraberinde getirmiş, böylece yapılan düzenlemelerle devletin temelleri güçlendirilmiştir.¹⁹

Ebû Hanife, üst düzey resmi görevler ve Fâtımî halifelerine yakınlığı sayesinde hem siyasî hem de dinî açıdan büyük bir otoriteye sahip olmuştur. Halka açık dersler organize eden müellif, İsmâiliyye'nin çok geniş kitlelere yayılmasında ve Fâtımîler'in hukuk sistemlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Fâtımîler'in en meşhur fakihî ve devletin resmi tarihçisi kabul edilen müellif, Zehebî (ö. 748/1348) ve İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) gibi bazı Sünnî tarihçiler tarafından mürted ve zındık olarak nitelendirilmiş ve yapmış olduğu te'viller sebebiyle Kur'an'ı tahrif ettiği belirtilmiştir.²⁰ Sâmi'ye göre ise bu eleştirilerin altında Sünnî tarihçilerin, İsmâilî mezhebinin bâtinî gösterme çabaları yatmaktadır.²¹

Kâdı Nu'mân, 29 Cemâziyelâhir yahut 1 Receb 363 (27-28 Mart 974) yılında Kahire'de vefat etmiştir.²² Cenaze namazını bir rivayete göre oğlu Ali b. Nu'mân başka bir rivayete göre Halife Muiz kıldırmıştır. Doğum tarihi net olarak bilinmediği için Nu'mân el-Kayrevânînin kaç yaşında vefat ettiği de bilinmemektedir. Müellifin vefatından sonra yerine oğlu getirilmiş, sorumluluğu altında bulunan bütün görevleri oğlu Ali b. Nu'mân üstlenmiştir. Yarım asırdan fazla bir süre Nu'mân b. Muhammed'in ailesi Mısır'da kâdılkudâtlık görevini yerine getirmiştir.

2. ESERLERİ

Nu'mân el-Kayrevânî'nin eserlerinde, İsmâilî davetin bâtinî karakterden ziyade zâhirî bir görünüm sergilediği gözlemlenmektedir. Özellikle te'vil konusunda, diğer İsmâilî dâîlerinin "setr" döneminde kaleme aldıkları metinlere kıyasla daha mutedil ve dengeli bir yaklaşım benimsediği dikkat çekmektedir. Müellif, Kur'an'ın temel prensiplerine bağlı kalmaya özen göstermiş, aynı zamanda imâmet teorisini tarihî bir perspektifle ele alarak bu konuyu daha somut ve sistematik bir çerçeveye oturtmuştur. Onun düşünceleri, İsmâilî toplumu üzerinde derin ve kalıcı bir etki bırakmış olup günümüze kadar uzanan bir süreklilik arz etmektedir. Eserleri, İsmâilî mezhebinin doktrinel yapısını ve tarihî gelişimini anlamak açısından vazgeçilmez başvuru kaynakları olarak kabul edilmekte ve bu alanda yapılan akademik çalışmalarda önemli bir referans noktası teşkil etmektedir.

Müellifin altmış civarında eserinin olduğu belirtilmektedir. Ancak bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. *De'â'imü'l-İslâm ve zikrû'l-helâl ve'l-harâm ve'l-kadâyâ ve'l-ahkâm 'an ehli beyti Resûlillâh 'aleyhi ve 'aleyhim efdalü's-salât*²³, *De'â'imü'l-İslâm*'ın muhtasarları olan *Kitâbü'l-İhtisâr li-*

¹⁹ İkinci, *Kadı Nu'mân ve İsmâilî Fıkının Teşekkülü*, 52-58.

²⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehabî, *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/117; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahabîri men zeheb* (Dımaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406-1986), 4/338; İkinci, *Kadı Nu'mân ve İsmâilî Fıkının Teşekkülü*, 38.

²¹ Sâmi, *ed-Devetü'l-Fâtımiyye*, 49-50.

²² Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Mâlikî, *Riyâzü'n-nüfûs fî tabakâti ulemai'l-Kayrevân ve İfrîkiye*, thk. Beşir Bekkuş (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414-1994), 2/476; Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/20.

²³ ez-Ziriklî, *el-Alâm*, 8/41; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin et-Tûnusiyyîn*, 1/188; Halife Muiz'in görevlendirmesi ile Kâdı Nu'mân bu eseri telif etmiştir. İsmâiliyye fıkını içeren bu eser Fâtımîler'in resmi kanunu kabul

sahîhi'l-âsâr 'ani'l-e'immeti'l-athâr, el-Urcûzetü'l-muhtâr, el-Yenbu' ve Kitâbü'l-İktisâr eserleri, Kitâbü'l-Îzâh, Muhtasaru'l-Îzâh, el-Ahbâr fî'l-fikh, Kitâbü'l-iktisâr, el-Urcûzetü (el-Kasîdetü)'l-müntehabe, Takvîmü'l-ahkâm, el-Müstetâb, Minhâcü'l-ferâiz, Minhâc şerhü'l-Eser, el-İttifâk ve'l-İftirâk, Kitâbü't-Tahâre (Tahârât) ve's-salât, Kitâbü'd-dînâr ve Kitâbü ibâdeti yevm ve leyl müellifin fıkıh eserlerindendir. Tefsir eserleri Kitâbü'l-besmele ve Kitâbu hudûdi ma'rife fî tefsîri'l-Kur'ân ve't-tenbîh ale't-te'vîl iken hadis eseri ise Usûlü'l-Hadîs'tir. Kitâb şerhi'l-Ehbâr fî fedâilü'l-eimmeti'l-ethâr ve Kasîde zâtü'l-minen ahabâr eserleri arasında yer almaktadır. Te'vîlü De'âimi'l-İslâm, Te'vîlü's-şerîa, Esâsü't-te'vîl, Şerhü'l-lutâb li Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib, Kitâbü't-tevhîd ve'l-imâmet min hitabi Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib, İsbâtü'l-hakâik fî ma'rifeti tevhîdi'l-Hâlık, er-Râhat ve't-tesellî ve Nehcü's-sebîl ilâ ma'rifeti't-te'vîl eserleri müellifin hakâik eserlerindendir. Müellifin reddiye eserleri; İhtilâfî usûli'l-mezâhib, Risâletü Zâtî'l-Beyân fî'r-red 'alâ İbn Kuteybe, Kitâbü'r-red alâ Ahmed b. Süreyc el-Bâğdâdî, er-Risâletü'l-Mısriyye fî'r-reddi ala's-Şâfi, Dimâgü'l-mûcezz fî'r-reddi ale'l-Itkî, er-Reddû alâ Ebî Hanîfe ve er-Reddû alâ Mâlik'tir. el-Kasîdetü'l-Muhtâr, Kitâbü'l-himmet fî âdâbi etbâi'l-eimme, Mefâtihü'n-nîmet, Kitâbü keyfiyyeti's-salât ale'n-Nebî, Kitâbü't-te'kîb ve'l-intikâd, Kitâbü's-şurûd, Kitâbü menâmâtü'l-eimme, Kitâbü'd-duâ, Kitâbü'l-hullîyyi ve's-siyâb, Kitâbu te'vîli'r-rü'yâ, et-Teşrî' ve't-tasnîf, Ecvibetü Kadı Nu'mân, er-Risâletü'l-mezhebiyye, Kitâb fî'imâmet, et-Takrî' ve't-te'nîflimen lem ya'lemi'l-ilme fe tûâtî't-tasnîf ve Kitâbü isbâtî'l-hakâik fî ma'rifeti tevhîdi'l-Hâlık akâid eserlerindendir. Kitâbü'l-mecâlis ve'l-müsâyerât, Risâle ile Mürşidi'd-dâî fî Mısır fî terbiyyeti'l-Mü'minîn, İftitâhu'd-da'vet ve el-Ercûzetü'l-mevsûme bi zâtî'l-minen fî sîreti'l-Muiz tarih kitapları arasında yer almaktadır.²⁴

Nispet edilen bu eserler arasında yer alan “Keyfiyyetü's-salât ‘ale'n-nebî” adlı eser Hz. Peygamber ile ilgili olması sebebiyle zikredilecektir. Eser günümüze ulaşmamıştır. Başlığundan anlaşıldığı kadarıyla bu eser Hz. Peygamber için edilen dualarla ilgilidir.

Müellifin siyerle ilgili eserlerine gelince, “Fezâilü'n-Nebîyyi'l-muhtâr ve âlihi'l-Mustafeyne'l-ahyâr”²⁵ adında bir hasâis eserinin olduğu belirtilmiştir. Hasâisü'n-nebî türü eser yazan diğer bazı müellifler gibi Nu'mân b. Muhammed de eseri için “fezâil” kelimesini tercih etmiştir. Yaptığımız araştırmalara rağmen bu esere ulaşamamıştır. Ancak bahsi geçen bu eseri “Şerhü'l-ahbâr fî Fezâilü'n-Nebîyyi'l-muhtâr ve âli'l-Mustafeyne'l-ahyâr mine'l e'immeti'l-athâr” ismiyle bizzat kendisi şerh etmiştir.²⁶ Hasâisü'n-Nebî türü içerisinde yer alan “fezâil” kelimesinin kullanıldığı bu

edilmiştir. Bk. Adnan Koşum, “Erken Dönem İsmailî Fakihî Kâdı Nu'mân Ebû Hanîfe'nin İhtilâfu Usûli'l-Mezâhib Adlı Eseri ve Fıkıh Usûlü Tarihindeki Yeri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023), 5-6.

²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/415-416; Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed el-Yemenî el-Adenî Bâ Mahreme, *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yânî'd-dehr* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428-2008), 3/193-194; ez-Ziriklî, *el-Alâm*, 8/41; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifin et-Tûnusîyyîn*, 1/188-189; Kehhâle, *Mucemü'l-müellifin*, 13/106-107; Özen, “Nu'mân b. Muhammed”, 33/237-240; Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/41-70; İkinci, *Kadı Nu'mân ve İsmâilî Fıkıhının Teşekkülü*, 86-89.

²⁵ Harfin okunma şeklinden dolayı eserin adı “Fedâilü'n-nebiyyi'l-muhtâr ve âlihi'l-Mustafeyne'l-ahyâr” olarak da zikredilebilir. Selâhaddin Müneccid, *Mucem mâ üllife an Resûlillâh sallallâhü aleyhi ve sellem* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1402-1982), 199.

²⁶ ez-Ziriklî, *el-Alâm*, 8/41; *Hazânetü't-türâs* (Riyad: Merkez el-Melik Faysal, ts.), 62/647; et-Tarhûnî, *et-Tefsîru ve'l-müfessirûn fî garbî İfrikîyye*, 1/367.

iki eserin de türünün ilk örnekleri olduğu ifade edilmiştir.²⁷ Şerhini yaptığı bu eser ile elimizde mevcut bulunan “Şerhu’l-ahbâr fî fezâ’ili’l-e’immeti’l-athâr”²⁸ eserinin aynı eserler olduğunu sadece başlığın kısaltıldığını düşünmekteyiz.

2.1. Şerhu’l-ahbâr fî fezâ’ili’l-e’immeti’l-athâr’da Siyer Yazımı

Eser Hz. Ali’nin biyografisini ele almakta ve onunla alakalı hadislerin ve tarihi rivayetlerin yorumlanmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla biyografi eseri, hadis veya tarih eseri olarak kabul edilebilir. Kâdı Nu’mân bu eseriyle İsmâiliyye mezhebinin dini ve tarihi görüşlerini yansıtmaktadır. Eser, Fâtımî halifesi Muiz Lidînillâh tarafından tetkik edilmiş ve resmî onay almıştır.²⁹ Şerhu’l-ahbâr, toplam on altı bölümden müteşekkil olup, müellifin ifadesine göre tamamı meşhur ve sahih kabul edilen yaklaşık 1460 hadis ihtiva etmektedir.³⁰ Eserin içeriği, büyük ölçüde Hz. Ali’nin hayatı, faziletleri ve rolüne odaklanmaktadır. Kitabın üçte ikilik kısmı Hz. Ali’ye ayrılmış olup, geri kalan kısım ise Ehl-i beyt ve Ca’fer es-Sâdık’ın (ö. 148/765) oğlu İsmâil’e kadar uzanan İsmâilî imamlarının biyografilerine tahsis edilmiştir. Eserin on beşinci ve on altıncı bölümleri, Kuzey Afrika’da İsmâilî davetinin başlangıcı ve ilk Fâtımî halifesi Abdullah el-Mehdî’nin (297-322/909-934) ortaya çıkışı gibi tarihi süreçlere ilişkin detaylar içermektedir. Hem İsmâilî literatüründeki hem de İslâm tarihi ve hadis araştırmalarındaki yeri göz önüne alındığında eserin önemi ortaya çıkmaktadır.

Eser hem Sünnî hem de Şîî kaynaklardan derlenen rivayetlerin tahrîci yapılarak Muhammed el-Hüseynî el-Celâlî tarafından üç cilt halinde neşredilmiştir. Tarih, hadis, biyografi veya Ehl-i beyt üst başlıklarının altında yer alan bu eser, bir siyer eseri değildir. Bu sebeple muhteviyat kısmında genel olarak başlıklardan bahsedilip siyerle bağlantısı bulunan bölümlere ve başlıklara odaklanılacaktır.

Eserin ilk cildi dört bölümden meydana gelmektedir. Bu cilt Hz. Ali’nin faziletlerine odaklanmıştır. Önce Hz. Peygamber’in, Hz. Ali hakkında söylemiş olduğu “Ben ilmin şehriyim Ali’de onun kapısıdır”³¹, “Ali bendendir ben de Ali’denim”³² gibi sözlerle konuya girilmiştir. Daha sonra, Hz. Peygamber’in onu çok sevmesi, İslâm’ı kabul etmede Hz. Ali’nin önceliği, Hz. Peygamber hakkında derin bilgisi, Hz. Ali’ye itaat etmenin ve onu terk etmemenin önemi, Hz. Ali’nin katıldığı savaşlar, mürtedlerin durumu, Hz. Ali’nin biat aldıktan sonra verdiği hutbe, Cemel Savaşı ve Sıffin Savaşı gibi konulara temas edildikten sonra bu cilt nihayete ermiştir.³³

İkinci cilt altı bölümden oluşmaktadır. Nehrevân Savaşı, Hâricîler, Hz. Âişe’nin pişmanlığı, Hucr b. Adiy’nin öldürülmesi, Kur’an’da Hz. Ali, Hz. Ali’nin Hz. Fatıma ile evliliği ve Hz. Ali’nin

²⁷ Erdinç Ahatlı, “Hasâisü’n-Nebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/280.

²⁸ el-Makrîzî, *el-Mukaffa’l-kebîr*, 4/403, 8/319.

²⁹ Nu’mân b. Muhammed, *Şerhu’l-ahbâr*, 1/77.

³⁰ Nu’mân b. Muhammed, *Şerhu’l-ahbâr*, 1/77-78.

³¹ Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415-1994), 11/65; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1411-1990), 3/137.

³² Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1421-2001), 33/154; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1421-2001), 7/309.

³³ Nu’mân b. Muhammed, *Şerhu’l-ahbâr*, 1/1-496.

şehit edilmesi gibi konulara temas edilmiştir.³⁴ Eserin son cildi de altı bölümden oluşmaktadır. Hz. Peygamber'in ailesine sevgi, Hz. Hatice'nin fazileti, Hz. Fatıma'nın düğünü, Hz. Fatıma'nın miras iddiası, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in doğumları ve faziletleri, Muaviye'nin komplosu, Hz. Hasan'ın vefatı, Kerbela olayı ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, imamların faziletleri ve Mehdî'nin zuhuru gibi konular ele alınmıştır.³⁵

Birinci cildin üçüncü bölümü siyerle alakalı olabilecek bir bölümdür. Yaklaşık seksen sayfadan oluşan bu bölümde Hz. Peygamber döneminde Hz. Ali'nin meşhur davranışları ve katıldığı savaşlar ele alınmıştır. Müellifin burada kronolojik bir usul takip ettiği görülmektedir. "Bedir Savaşı, Uhud Savaşı, Hamrâu'l-Esed Gazvesi, Hendek Savaşı, Hayber Savaşı, Mekke'nin Fethi, Beni Cüzeyme Gazvesi, Huneyn Savaşı, Hz. Peygamber'in seriyyeleri ve cihatta yaşanan olaylar", bölümün alt başlıklarıdır.³⁶

Hz. Ali'yi merkeze koyarak konuları ele alan yazar, bölüme Hz. Peygamber'in hicret ettiği gün kendi yatağına Hz. Ali'nin yatmasını istediği rivayetle başlamıştır. Kureyşlilerin istişare meclisi kabul edilen Dârünnedve hakkında bilgi vermiş, bu meclistekiler tarafından planlanan Hz. Peygamber'in öldürülmesi kararına temas etmiştir. Nu'mân el-Kayrevânî, buradaki planın Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'e haber verildiğinin altını çizerek Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin yatağına yatmasını isteyerek mevcut planı boşa çıkardığından bahsetmiştir. Detaylı bir şekilde anlatılan bu kısımda yazar, tabii olarak Hz. Ali'nin üstün faziletlerine, Hz. Peygamber için bir an bile düşünmeden canını feda etmesine odaklanmıştır.³⁷

Bölümün devamında müellif, Bedir Savaşı'ndan bahsetmiştir. Savaşın başlangıcında teke tek savaşmak amacıyla öne çıkan müşriklerin karşısına Hz. Peygamber'in Hz. Hamza, Hz. Ali ve Ubeyde b. Hâris'i çıkardığını ifade etmiştir. Kâdı Nu'mân bu savaşta müşriklerden öldürülenlerin isimlerini zikrederek bu bahsi kapatmıştır.³⁸ Bir sonraki konu Uhud Savaşı'dır. Müellifin Uhud Savaşı için ayırdığı sayfa sayısı Bedir Savaşı için ayırdığından çok daha fazladır. Burada önce savaşın savunma ya da taarruz savaşı olması ile ilgili istişareleri aktarmış, akabinde Hz. Hamza'nın şehit edilışinden ve Hz. Peygamber'in yaralanmasından bahsetmiştir. Uhud Savaşı ile ilgili âyetlerin bir kısmını zikretmiş, savaşta şehit olan Hanzala'nın melekler tarafından yıkanmasına değinmiş, Ebû Dücâne'nin kahramanlıklarını ifade etmiştir. Konu sonunda Hz. Peygamber'in sabır ve kararlılığına örnek olabilecek diyalogları aktarmıştır.³⁹

Uhud Savaşı'nın ertesi günü yapılan Hamrâu'l-Esed Gazvesi'nden kısaca bahsetmiş hemen akabinde Hendek Savaşı ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Siyer yazıcılığı açısından bakıldığında burada müellifin yaygın görüşten daha farklı bir rivayeti aktararak savaş hazırlığı döneminde hendeklerin kazılması emrinin Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'e verildiğini ifade ettiği

³⁴ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 2/1-611.

³⁵ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 3/1-599.

³⁶ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/251-329.

³⁷ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/253-261.

³⁸ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/262-266.

³⁹ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/267-282.

görülmektedir.⁴⁰ Hayber Gazvesi'nden çok kısa bahseden müellif Mekke'nin fethiyle kitabına devam etmiştir. Bu bölümlerde müellif yine Hz. Ali'nin faziletlerine ve cesaretine odaklanmıştır.⁴¹ Benî Cüzeyme Gazvesi ve Huneyn Savaşı'ndan kısaca bahsettikten sonra Hz. Ali özelinde Hz. Peygamber'in orduları hakkında birkaç rivayet aktarmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in cihat etmenin önemi hakkındaki hadislerini zikrederek üçüncü bölümü nihayete erdirmiştir.⁴²

Biyografi, kısmen hadis ya da tarih kitabı olarak kabul edilen bu eserin siyerle bağlantısı olan bu bölümünde görüldüğü gibi olayların ya da savaşların tarihleri verilmesi de kendi içinde kronolojik bir tasnif yapılmıştır. Müellifin kendine has bir üslubu bulunmaktadır. Eserini Fâtımî doktrinine göre telif etmiş ve Fâtımî halifelerinin düşüncelerini aynen yansıtmış, öyle ki eser bizzat halifenin onayından geçmiştir.⁴³

Nu'mân b. Muhammed'in usulünü yansıtan bir diğer husus ise kendi eserlerine atıf yapmasıdır. Bunu bilinçli bir şekilde yaptığı hatta diğer eserlerinde de bu usulü devam ettirdiği görülmektedir. Müellif *Şerhu'l-ahbâr*'da rivayet zincirlerini çok kısa tutmuş, rivayetlerde tekrar olmasından kaçınmaya çalışmıştır. Bizzat kendisi; konuyu özetlediğini, konuyla ilgili bir hadis rivayet etmekle yetindiğini bu rivayetin de sahih veya meşhur olmasına özen gösterdiğini belirtmiş, rivayet zincirindeki farklılıklardan dolayı meydana gelen tekrarları önlemek amacıyla bu şekilde davrandığını ifade etmiştir.⁴⁴

Müellifin konuyla ilgili âyetleri delil olarak kullandığı görülmektedir.⁴⁵ Ayrıca bahsi geçen bölüm içerisinde yaklaşık yirmi beş hadisten istifade etmiş,⁴⁶ gerekli gördüğü yerlerde şiirlere de müracaat etmiştir.⁴⁷

2.2. Esâsü't-te'vîl'de Siyer Yazımı

Nu'mân el-Kayrevânî'nin muhteviyatında siyerle ilgili bilgiler barındıran bir diğer eseri *Esâsü't-te'vîl*'dir.⁴⁸ Tefsir eseri sayılabilen, kısmen peygamberler tarihi ve kelam alanlarına da dâhil olan eser, Tevrat, İncil ve Kur'an'da zikredilen peygamber kıssalarının İsmâîlî te'vîlini içermektedir.⁴⁹ Muhakkik Ârif Tâmir Suriye ve Uganda'da bulunan eserin iki ayrı el yazmasını kıyaslayarak tahkik ettiğini belirtmiştir.⁵⁰

⁴⁰ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/283-300; Genel İslam tarihi kaynaklarında hendeğin kazılması fikrinin İran asıllı Selmân el-Fârisî'ye ait olduğu belirtilmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî, *el-Megâzî* (Beyrut: Daru'l-E'lâmî, 1409-1989), 2/445.

⁴¹ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/301-308.

⁴² Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/309-329.

⁴³ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/76-77.

⁴⁴ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/77-78, 126.

⁴⁵ Bakara, Âli İmrân, Nisa, Mâide, Ahzâb, Enfâl, Hac, Nahl sureleri gibi birçok sureye atıflar yapmıştır. Bk. Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/254, 259, 261, 263, 268, 271-272, 275, 288-289.

⁴⁶ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/254, 257, 263, 269, 285, 287, 299, 301, 304, 321, 322, 324, 327.

⁴⁷ Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr*, 1/270, 273, 274, 276, 277, 284, 296, 305, 306, 312, 323, 324.

⁴⁸ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/41; Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifîn et-Tûnusiyyîn*, 1/189.

⁴⁹ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, thk. Ârif Tâmir (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.), 6.

⁵⁰ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 21-22.

Müellif eserine Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e ve imamlara salat ve selam ile başlamıştır. Mukaddime ve giriş kısmına âyetlerle devam etmiş, imandan bahsetmiş ardından birkaç peygamberin kıssalarına dair kısa te'vîl örnekleri vermiştir.⁵¹ Kitabın birinci bölümünde nâtık (Konuşan Peygamber) kavramının anlamı, Hz. Âdem'in yaratılması, meleklerin secde etmesi ve İblis'in durumu, Habil ile Kabil'in kıssası ve Hz. İdris kıssası ele alınmış ilgili âyetler delil gösterilerek te'vîl edilmiştir.⁵² İkinci bölümde Hz. Nuh ve Nuh'un gemisinin batını anlamı üzerinde durulmuş ardından Hz. Hud ve Hz. Salih peygamberler ele alınmıştır.⁵³ Üçüncü bölümde Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil, Hz. İshak, Hz. Ya'kub, Hz. Yusuf ve Hz. Eyyub peygamberlerin kıssaları aynı usulle ele alınmıştır. Üçüncü nâtık İbrâhim'in ortaya çıkışı ve risalet görevini üstlenmesi, oğlu İsmâil üzerine aldığı ahdin anlamı ve yorum açısından kurban etme olayı, Hz. Lût'un kıssası ve kavmiyle olan ilişkisinin anlamı, Hz. Yakup ve oğullarının kıssası, Hz. Yusuf'un Mısır'a gidişi ve Aziz'in karısıyla ilgili kısım üzerinde durulmuştur. Ayrıca yazar, Allah'ın İshak'ı müstevda imametle (geçici emanet edilen imamet) görevlendirmesinden ve onun soyundan Mûsâ ve Îsâ gibi nâtıkların gelmesinden bahsetmiş; İsmâil'in ise asıl müstakar imametle (kalıcı, asıl imamet) görevlendirilmesi ve onun soyundan Muhammed ve beklenen Mehdi'nin gelmesinin altını çizmiştir.⁵⁴ Dördüncü bölümde Hz. Mûsâ'nın Medyen'e giderek Hz. Şuayb'ın yanında kalmasına temas edildikten sonra onun Firavun ile mücadelesi aktarılmıştır. Hz. Harun, Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân, Hz. Yûnus, Hz. İmrân, Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ peygamberlerin kıssaları anlatılmış, bunlarla ilgili âyetler incelenmiş te'vili yapılmıştır.⁵⁵ Beşinci bölümde ise Hz. Îsâ'nın kıssası ele alınmış, Hz. Meryem'in durumu, oğlunun babasız bir şekilde dünyaya gelmesi gibi hususların te'vili yapılmıştır. İncil'de geçen Hz. Yahyâ'nın Hz. Îsâ'yı vaftiz etmesi gibi konulardan da bahsedilmiştir.⁵⁶

Eserin siyerle ilgili kısmı, kitabın altıncı ve son bölümünü teşkil etmektedir. Bu bölümde müellif, Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesi hayatından kesitler sunmakta ve İslâm tarihinin erken dönemlerine ışık tutan temel hadiseleri ele almaktadır. Bu çerçevede Rahip Bahira hikâyesi, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliği, hicret gibi konular zikredilmiştir. Bu bölümde konuyla ilgili âyetlerin te'vili yer almakla birlikte Gadîr-i Hum vasiyeti, ilk halifenin belirlenmesi, ikinci ve üçüncü halifelerin tayini ve Cemel Savaşı gibi konular da ele alınarak Hz. Ali'nin vasîlik rolü üzerinde durulmuştur.⁵⁷ Nu'mân b. Muhammed altıncı bölümün başlangıcında Deâimü'l-İslâm kitabında yer alan bazı konuları açıklamak gayesiyle bu eseri telif ettiğinden bahsetmiştir.⁵⁸ Daha sonra Hz. Peygamber'e indirilen kitabın hem batını hem de zahiri yönleri olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber ile nübüvvetin sona erdiğinin, imametın ise sünnetullah üzerine devam ettiğinin ve bu şekilde Hz. Peygamber'in şeriatının baki kaldığının altını çizmiştir.⁵⁹ Daha sonra müellif, Hz.

⁵¹ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 23-49.

⁵² Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 33-75, 370.

⁵³ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 76-106, 370-371.

⁵⁴ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 107-178, 371.

⁵⁵ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 179-298, 371-372.

⁵⁶ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 299-314, 372.

⁵⁷ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 315-367, 372.

⁵⁸ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 315-316.

⁵⁹ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 316-317.

Peygamber'in peygamberliği hususunda Yahudilerin ve Hristiyanların ellerindeki kitaplarda apaçık deliller olduğunu ve bunu gizlediklerini ifade etmiştir.⁶⁰ Bölümde geçen siyerle ilgili pasajlardan ilki Hz. Peygamber'in Rahip Bahira tarafından fark edilmesi meselesidir. Metne göre, gölge veren bir bulut sürekli Hz. Peygamber'i takip etmiş, daha sonra Hz. Peygamber bir ağacın altına oturarak dinlenmiştir. Bahira bu olanları fark edince Hz. Peygamber hakkında bilgi almaya çalışmıştır. Bir diğer anlatıya göre ise bu olayları Hz. Hatice'nin kölesi Meysere görmüş, Rahip Bahira'ya anlatmış, Bahira ise onun peygamber olabileceğini ifade etmiştir. Kâdı Nu'mân burada herhangi bir rivayet tercihinde bulunmamıştır.⁶¹ Konunun hemen akabinde Hz. Hatice ile Hz. Peygamber'in evliliğine değinmiştir. Müellif, evlenme teklifinin Hz. Hatice'den geldiğini belirtmiştir. Bu evlilik sonrasında Varaka b. Nevfel'in Hz. Hatice'ye sorular sorduğunu, aldığı cevaplardan hareketle Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderileceğine emin olduğunu ancak peygamberlik gelmeden önce onun öldüğünü ifade etmiştir.⁶² Siyerle ilgili bir diğer konu Hz. Peygamber'in ümmî olması meselesidir. A'râf/157 ve Ankebût/48-49 âyetlerini delil göstererek Hz. Peygamber'in ümmî olduğunu ve bunun bir mucize olduğunu belirtmiştir.⁶³ Ayrıca yazar, Kiyamet/16-18 âyetlerini delil göstererek Hz. Peygamber'in gelen vahyi ezberlemek için çok acele ettiğini ve bu konuda Allah'ın onu uyardığını zikretmiştir. Hemen ardından aktardığı rivayetlerde Hz. Peygamber'in cömertliğinden, ihtiyaç sahiplerini gözetmesinden ve bereketinden bahsetmiştir.⁶⁴ Bahsi geçen Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi hayatından kesitleri, Medine'ye hicreti ve ümmî olması meselesini yazar, klasik siyer kaynaklarında yer aldığı şekilde aktarmıştır. Bu şekilde aktarması yazarın geleneksel siyer yazıcılığı ile olan bağıny göstermesi açısından önemlidir. Ancak bölümün devamında ele aldığı Hz. Ali özelindeki bilgiler, Şîi tarih yazıcılığının temel argümanlarını yansıtmakta olup, müellifin mezhepsel bakış açısını eserine yansıttığını göstermektedir. Müellif, Hz. Peygamber'in mi'râc hakkında Allah'ın Hz. Peygamber'i melekût âlemine yükselttiğini, onun makamını yücelttiğini, onu ilmiyle donattığını ve tüm peygamberlerden üstün kıldığını belirterek konuyu İsrâ/1 âyetine dayandırmıştır. Hz. Peygamber'in mi'râca yükselirken Burak adlı bineğe binmesine değinmiş, sembolik olarak bu bineğin Hz. Peygamberin manevi bilgide yükselişi ve melekût âlemindeki hakikatleri keşfetmesini temsil ettiğini belirtmiştir. Gece yolculuğunun gizli ve içsel bir yolculuk olduğunu ve bunun Hz. Peygamber'in Allah'ın katına yaklaşması anlamına geldiğini ifade etmiştir. Necm/5-18 âyetlerinde zikredilen "büyük âyetler" ifadesini müellif, Hz. Peygamber'in mi'râc hadisesinde gördüğü hakikatler olarak yorumlamış ve onun bu büyük âyetleri kalp gözüyle ve saf bir basiretle gördüğünü ifade etmiştir.⁶⁵

Eserin kendi içerisinde bir kronolojik tasnifi bulunmaktadır. Bölümlere ayırırken müellifin eserini Hz. Âdem ile başlatıp Hz. Muhammed ile sona erdirmesi bu kronolojiyi yansıtmaktadır. Ancak nadir de olsa zamanda atlamalar mevcuttur.⁶⁶ Müellifin üslubu ve tarzı kendine özgüdür.

⁶⁰ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 320.

⁶¹ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 325-326.

⁶² Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 326-327.

⁶³ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 329.

⁶⁴ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 331.

⁶⁵ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 337-340.

⁶⁶ Eserin son bölümü olan bu bölüm Hz. Peygamber ile ilgili olmasına rağmen müellif burada tekrar Hz. Âdem kıssasını anlatmış, İblis'in tavrına dikkat çekmiş, Habil ile Kabil'in durumuna değinmiştir. Bk. Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 359-361.

Altı bölümden meydana gelen eserin her bölümüne besmele ve bölümlere giriş mahiyetinde cümleler ile başlamıştır.

Kâdı Nu'mân eserini telif ederken ne ana metinde ne de dipnotlarda istifade ettiği kaynakları belirtmemiştir. İncil, Tevrat ve Zebûr gibi geçmiş kutsal kitaplardan alıntılar yapsa da daha çok Kur'an'ı Kerim'den istifade etmiştir. Müellif yaklaşık 350 âyeti eserine alarak delil göstermiş, bağlama göre zaman zaman bu âyetleri açıklayarak tevil etmiştir. Hadislere çok az başvuran yazar *Şerhu'l-ahbâr*'da olduğu gibi genellikle Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile ilgili söylediği sözlerini eserine almıştır. Sergilemiş olduğu bu tavır da mezhebi göz önünde bulundurulduğunda tabiidir. Yazar, bu eserinde kaynak olarak hiç şiir kullanmamıştır.⁶⁷

2.3. *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*'de Siyer Yazımı

Nu'mân b. Muhammed'in yukarıdaki kitaplarından daha çok siyer bilgisi içeren eseri *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*'dir. Eser "el-Menâkıb li-ehli beyti Resûlillâhi'n-nücebâ' ve'l-mesâlib li-Benî Ümeyyetil-lü'anâ' ve Menâkıbü Benî Hâşim ve mesâlibü Ümeyye ('Abdişems) adlarıyla da anılmaktadır.⁶⁸ Ebû Hanife 346/957 yılında halife Muiz'in emriyle bu eseri yazmıştır. Eseri telif etmek için yazarın çok ciddi kaynak topladığı ve halife Muiz'in bu eseri bölümlere ayırdığı ifade edilmiştir.⁶⁹ İçeriği göz önüne alındığında eserin siyer ve tarih eserleri arasında zikredilmesi mümkündür. Birden fazla nüshası bulunan eserin elimizde mevcut olan nüshasını Mâcid b. Ahmed el-Atıyye tahkik etmiştir.

Eserin siyer kısmının muhteviyatı şu başlıklardan oluşmaktadır: Abdümenâf b. Kusay'ın Faziletleri, Şerefi, Nesebi ve Babaları, Hâşim b. Abdümenâf'ın Faziletleri ve Abdüşems b. Abdümenâf'ın Ayıpları, Abdülmuttalib b. Hâşim'in Faziletleri ve Ümeyye b. Abdüşems'in Ayıpları, Ebû Tâlib ve Kâbe'nin Korunması, Zemzem Kuyusunun Kazılması, Abdülmuttalib'in Ölümü ve Mersiyeleri, Ümeyye b. Abdüşşems, Hz. Peygamber'in Babası Abdullah b. Abdülmuttalib'in Faziletleri ve Harb b. Ümeyye b. Abdüşems'in Ayıpları, Peygamberlik Nuru, Abdullah b. Abdülmuttalib'in Vefatı, Hz. Peygamber'in Doğum Müjdesi, Harb b. Ümeyye, Hilfu'l-Fudûl'un Sebebi, Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib ve Oğlunun Faziletleri ve Beni Ümeyye'nin Ona Düşmanlığı, Ebû Talib'in Hz. Peygamber'i Koruyuşu, Hz. Peygamber'in Evliliği ve Bi'set'in Başlangıcı, Habeşistan Topraklarına Hicret, Hz. Hamza'nın Müslüman Oluşu, Kureyş'in Teklifleri, Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu, Kureyş'in Müslümanlara Boykot Kararı, Boykotun Başarısız Olması, Hüzün Yılı, Hz. Peygamber'in Hicreti, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Habeşistan'dan Dönüşü, Tâlib b. Ebû Tâlib, Müşriklerin Hz. Peygamber'e Savaş Açması, Büyük Bedir Savaşı, Uhud Savaşı, Küçük Bedir Savaşı, Hendek Gazvesi, Ebû Süfyân'ın Korkup Müslüman Olması, Hint bt. Utbe'nin Müslüman Olması, Hz. Peygamber'in Hâlid'in Yaptığından Beri Olması, Ebû Süfyân ve Muâviye'nin İslâm'ı Kabul Etmesi Gerçeği, Benî Ümeyye'den Olanlar Hakkında Söylenen Sözler ve Onların Hz. Peygamber'e Kötü Muameleleri.

⁶⁷ Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbu esâsut-te'vîl*, 373-397.

⁶⁸ Özen, "Nu'mân b. Muhammed", 33/239.

⁶⁹ Erbaş, "Fâtımîler'in Ebû Hanîfe'si: Kâdî Nu'mân b. Muhammed (ö. 363/974)", 799.

Müellif eserin mukaddimesine Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e, onun ailesine ve vasisi olan Hz. Ali'ye salat selam ederek başlamıştır. Hz. Peygamber'in soyunun Hz. Ali ve Hz. Fatıma vesilesiyle devam ettiğinin altını çizmiştir. Hz. Peygamber'in nesebinin temiz olması, imametin Kureys'e ait olması gibi konulara değinmiştir.⁷⁰ Mukaddime sonrasında, Hz. Peygamber'in büyük dedesi Kusay b. Kilâb'ın Mekke'deki liderliğini ve onun soyunun Mekke toplumundaki yüksek statüsünü ele alarak başlamıştır. Daha sonra Kusay'ın Mekke'deki yönetimi ele geçirdikten sonra şehri düzenlemesi ve Kureys kabilesinin farklı kollarına belirli bölgeler tahsis etmesi üzerinde durmuş ve Dârü'n-Nedve adı verilen bir toplantı yeri inşa ettiğinden bahsetmiştir. Kusay'ın oğulları arasında yaşanan ayrılık neticesinde tesis edilen Hilfü'l-mütayyebîn ve Hilfü'l-ahlâf ittifakına değinmiştir.⁷¹

Eserin, "Hâşim b. Abdümenâf'ın Faziletleri ve Abdüşems b. Abdümenâf'ın Ayıpları" başlığı oldukça dikkat çekicidir. Yazar bu başlıkta Hâşim'in, kardeşi Abdüşems'e üstünlüğünü ele almış, Hz. Peygamber'in kabilesinin en üstün kabile olduğunu vurgulamıştır. Kâdı Nu'mân ayrıca Hâşim b. Abdümenâf'ın cömertliğini ve hacılar için yaptığı hizmetleri, ticaret alanında yaptığı yenilikleri ve îlaflar vesilesiyle Kureys kabilesinin ticari refahını nasıl arttırdığını belirtmiştir.⁷² Kitabın "Abdûlmuttalib b. Hâşim'in Faziletleri ve Ümeyye b. Abdüşems'in Ayıpları" başlığında ise Hâşim ve Abdüşems'in çocukları arasında fazilet sıralaması yapmıştır.⁷³ Şiî düşüncüyü sistemleştiren müellifin Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasındaki üstünlük yarışını bu pencereden aktarması doğaldır.

Abdûlmuttalib'in zemzem kuyusunu kazma süreci, oğlu Abdullah'ı kurban etme adağı ve bu adağın nasıl yerine getirildiğini anlatan⁷⁴ müellif daha sonra Ümeyye b. Abdüşems'in amcası Hâşim'i münâfereye (neseb ve şeref konusunda övünme) davet etmesi ve Ümeyye'nin kaybeden tarafta yer almasından bahsetmiştir.⁷⁵

Nu'mân b. Muhammed "Peygamberlik Nuru" kısmında, Hz. Peygamber'in babasının ahlakı, cömertliği ve şerefini anlattıktan sonra Abdullah b. Abdûlmuttalib'in yüzünde bir nurun mevcut olduğuna dair rivayetleri aktarmıştır. Hatta bazı rivayetlerde bu nurun dışarıdan görüldüğüne vurgu yapmıştır.⁷⁶ "Doğum Müjdesi" başlığında ise Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin Hz. Peygamber'e hamileliği sırasında görülen işaretlere ve onun doğumu esnasında ortaya çıkan olağanüstü olaylara değinmiştir. Yazar burada Hz. Peygamber'in sütanneye verilmesi, dört veya altı yaşında annesi Âmine'yi kaybetmesi, sekiz yaşında dedesini kaybetmesinden bahsetmiş, en sonunda amcası Ebû Tâlib'in onu himaye ettiğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in amcasının himayesindeyken Ficar Savaşı'na katıldığını da ifade etmiştir.⁷⁷ Müellif daha sonra Ebû Tâlib'in Hz.

⁷⁰ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, thk. Mâcid b. Ahmed el-Atıyye (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1423-2002), 13-23.

⁷¹ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 27-32.

⁷² Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 33-40.

⁷³ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 41-44.

⁷⁴ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 48-57.

⁷⁵ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 57-61.

⁷⁶ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 65-66.

⁷⁷ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 68-70.

Peygamber'i korumasına örnekler vermiş ve Şam yolculuğunda Rahip ile aralarında geçen diyaloga değinmiştir.⁷⁸

"Hz. Peygamber'in Evliliği ve Bi'setin Başlangıcı" başlığında müellif evlilik teklifini Hz. Hatice'nin yaptığına, Hz. Peygamber'in izdivaç sonrasında Hz. Ali'yi yanına aldığına ve onun bakımını üstlendiğine, vahyin gelmesinden sonra Hz. Peygamber'e ilk iman edenin Hz. Hatice olduğuna değinmiştir. Gizli davet döneminde Hz. Ali'nin de ilk Müslümanlar arasına dâhil olduğunu ifade eden yazar, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in daveti reddettiğini ancak yeğenini himaye etmeye devam ettiğini ifade etmiştir.⁷⁹ Açık davet döneminde Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara yapılan psikolojik baskılardan ve tepkilerden bahseden müellif burada da Ebû Tâlib'in korumacı tavrına dikkat çekmiştir.⁸⁰ Yazar, burada da standart siyer malzemelerini kullanmış, sünnî anlayış ile paralel bir yaklaşım sergilemiştir.

"Ebû Tâlib'in Şiiri" başlığında yazarın, Ehl-i Sünnet bakış açısıyla yazılmış siyerlerden daha farklı bir yorum getirdiği görülmektedir. Ebû Tâlib'in Müslüman olduğunu ancak İslâm'ı benimsediğini gizlemek zorunda kaldığını iddia etmiştir. Onun, Hz. Hamza⁸¹ gibi Müslüman olduğunu açıkça ilan etmesi durumunda Müslümanlara uygulanan baskı ve tepkiye kendisinin de maruz kalacağını ve kimsenin onu desteklemeyeceğini ifade etmiştir. Ebû Tâlib, bahsi geçen şiirinin son kısmında Hz. Peygamber'i korumak amacıyla kendini feda ettiğini ifade etmiştir. Nu'mân el-Kayrevânî bu şiiri Firavun'un ailesinde imanını gizleyen müminin sözlerine benzeterek burada da Ebû Tâlib'in Müslüman olduğuna gönderme yapmıştır.⁸²

Habeşistan'a hicret bahsinde, hicret eden Müslümanları teslim almak için bir heyetin Habeşistan'a gittiğinden bahseden müellif, heyette Abdüşemsoğulları'nın bulunduğunu ve bu kimselerin yolculuk sırasında erdem ve şereften uzak nahoş şeyler yaptıklarına dair rivayetleri de aktarmıştır.⁸³

Eserde dikkat çeken bir diğer başlık ise "Hüzün Yılı" başlığıdır. Yazar burada Hz. Peygamber'in aynı yıl art arda eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Tâlib'i kaybetmesi sonrasında yaşamış olduğu hüznü ve üzüntüyü anlatmıştır. Özellikle Ebû Tâlib'in vefatı sonrasında Kureyş'in Hz. Peygamber'e karşı daha cüretkâr davranmaya başladığının altını çizmiştir. Daha sonra müellif, Hz. Peygamber'in rahatlayabileceği ve dertlerini anlatabileceği tek kişi olarak Hz. Ali'nin kaldığını, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e destek olması için Allah tarafından seçildiğini ifade etmiştir.⁸⁴

Büyük Bedir Savaşı, Uhud Savaşı, Küçük Bedir Savaşı, Hendek Savaşı ve Hayber'in Fethi gibi konularda savaşların içeriği ile ilgili bilgiler verilmiş tarihsel olarak bilinen anlatılardan herhangi bir farklı anlatım görülmemiştir.⁸⁵ "Ebû Süfyân'ın Korkması ve Müslüman Olması" başlığı bu

⁷⁸ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 78-82.

⁷⁹ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 82-83.

⁸⁰ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 84-91.

⁸¹ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 92.

⁸² Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 92-102.

⁸³ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 108-112.

⁸⁴ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 130.

⁸⁵ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 144-170.

anlamda farklı bir başlıktır. Hudeybiye Antlaşması, Mekkeliler tarafından ihlal edilince Hz. Peygamber anlaşmayı feshederek Mekke'ye doğru yola çıkmak için hazırlık yapmaya başladı. Ebû Süfyân anlaşmanın devam etmesi için girişimlerde bulunsa da hiç kimseden ilgi görmedi. Mekke'yi fethetmeye gelen İslam orduları arasında yer alan Hz. Abbâs, Ebû Süfyân'ı himayesine alarak Hz. Peygamber'in huzuruna götürdü. Müellife göre Hz. Peygamber'in meclisinde gerçekleşen diyaloglar sonrasında Ebû Süfyân öldürülme korkusuyla Müslüman olmuştur.⁸⁶

Eserin, siyer dışında kalan kısmının muhteviyatında ise Hulefâ-yi Râşidîn'den Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile ilgili ne lehte ne aleyhte herhangi bir başlığın bulunmaması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte yazar sadece halifelerden Hz. Osman'ın öldürülmesi bahsine yer vermiş, Hz. Ali'nin halifeliğini ise çok detaylı bir şekilde anlatmıştır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i de hayırla yâd eden müellif daha sonra bütün Emevî halifelerini iyilik veya kötülükleri üzerinden ele almıştır. Bu halifeleri anlatırken zaman zaman Şiiler için oldukça önemli olan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn, Muhammed b. Ali ve Ca'fer b. Muhammed'in faziletlerini de zikretmiştir.

Müellif *el-Menâkıb ve'l-mesâlib* mukaddime kısmında tarih ve siyer kitaplarında geçen sahih ve meşhur rivayetleri eserine aldığını, açıklama ve delillendirme kısmını aşırı uzatmaktan kaçındığını ifade etmiştir.⁸⁷ Muhteviyatı ve kapsamı düşünüldüğünde eserin gerçekten de çok hacimli olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte yazar, eseri sistematik bir şekilde bölümlere ayırmamış ancak üst başlık ve alt başlıklar şeklinde bir tasnif yapmıştır. Üslup olarak dikkat çeken bir diğer husus da Ebû Hanife'nin benimsemiş olduğu Şii inanç sistemini her fırsatta eserine yansıtmasıdır. Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında geçen diyalog ya da Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile ilgili zikretmiş olduğu sözler, imamların mevcudiyeti, Emevîler'in ayıpları ve zulmü hep bu doğrultuda ele alınan konulardır.

Nu'mân el-Kayrevânî eserinde kronolojik bir usul takip etmiştir. Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusay b. Kilâb ile başlayıp oğulları ile devam etmesi, Hz. Peygamber'in doğumu, çocukluğu, gençliğinden sonra Hz. Hatice ile evlenmesi, vahyin başlaması, Mekke'de yaşanan sıkıntılar, hicret, Medine'de meydana gelen savaşların meydana gelme sırasıyla zikredilmesi gibi eserdeki var olan bu sıralama yazarın kronolojiyi dikkate aldığını göstermektedir.

Müellif eserini oluştururken âyet, hadis ve şiirlerden alıntı yapmıştır. Eserde âyetlerden daha çok hadisler ve şiirlerin yer aldığı göze çarpmaktadır. Kitabın sonunda yer alan fihristte belirtildiği üzere Kâdı Nu'mân bu eserinde 64 âyeti, 317 hadis rivayetini ve 223 şiiri delil olarak göstermiştir.⁸⁸ Âyetleri zikreden yazar, sonrasında gerekli gördüğü yerlerde âyetle ilgili açıklamalar yapmıştır. Hadislerle ilgili yapılan incelemeler neticesinde hadis rivayetlerinin hiçbirinde senet metninin yer almadığı görülmüştür.⁸⁹ Muhtemelen eserin hacminin artmasını engellemek için bu şekilde bir tavır sergilemiştir. Bununla birlikte, müellifin söz konusu tutumunda, bahsi geçen hadis rivayetlerinde Sünnî eğilimli râvilerin varlığının da etkili olduğu düşünülebilir. Müellif her ne kadar sahih rivayetleri eserine aldığını belirtse de kitabında yer verdiği hadislerin hepsinin sahih olduğunu

⁸⁶ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 170-177.

⁸⁷ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 23.

⁸⁸ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 405-434.

⁸⁹ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 84, 115.

zikretmek mümkün değildir. Şiirlere de çok sık müracaat eden yazar, hemen her başlık altında bir şiir zikretmiştir. Bu tavrıyla yazar edebi kimliğini de ön plana çıkarmıştır.⁹⁰

Nu'mân b. Muhammed'in yazdığı eserlerle Mağrib'in ilim ve kültür hayatında derin izler bıraktığı görülmektedir. Mağrib, geleneksel olarak Malikî mezhebinin kalesi olduğundan, onun eserindeki bazı hususlar Malikî âlimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu anlamda Kâdî Nu'mân'ın Mağrib'de mezhep savunuculuğunu artırdığı söylenebilir.

Nu'mân b. Muhammed, Fâtımî ve Mâlikî geleneklerinin kesiştiği bir figür olduğu için Mağrib'de; İsmâilî mezhebinin yayılmasına, Kayrevân'ın fıkhi otoritesinin artmasına ve Fâtımî-İsmâilî etkisinin devamına katkı sağladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla, Mağrib'deki Sünnî mezheplerden biri olan Mâlikî mezhebinin hukuk geleneğinin şekillenmesinde dolaylı da olsa etkili olmuştur.

SONUÇ

Kadî Nu'mân b. Muhammed, Fâtımî dönemi İslâm hukuk ve düşünce tarihinin en mühim simalarından biridir. Fâtımî yönetimi altında çeşitli ilmî ve idarî görevlerde bulunmuş, saray kütüphaneciliği, imamlık, kadılık, kâdılkudâtlık ve mezalim mahkemesi başkanlığı gibi görevleri icra etmiştir. Aynı zamanda Fâtımî hukuk sisteminin kurumsallaşması ve İsmâilî doktrininin sistematik hale getirilmesinde etkin rol oynamıştır. Eserlerinde Fâtımî yönetimini meşrulaştırmaya yönelik bir söylem benimsemiş ve bu doğrultuda İsmâilî hukuku temellendiren metinler kaleme almıştır.

Geleneksel siyer yazıcılığı rivayetlerinden istifade eden Kâdî Nu'mân, rivayetleri kronolojik bir bütünlükten uzak, zaman zaman mezhep anlayışı çerçevesinde yorumlayarak kullanmıştır. Onun bu yönteminde, te'vil yöntemiyle metinlerin zâhirî anlamlarının ötesine geçen bâtınî yorumlar geliştirmesi etkili olmuştur. Nitekim Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in fazileti ve konumuna dair rivayetleri ön plana çıkarması, siyer yazıcılığını, içerisinde bulunduğu Fâtımî siyasî ve idarî yapısının meşruiyetini temellendirmeye hizmet eden bir araç olarak kullandığını göstermektedir.

Çalışmada ulaşılan bir diğer önemli sonuç, müellifin tarihsel olayları mezhebî bir perspektifle yeniden yorumlarken, Fâtımî yönetiminin siyasi ve ideolojik ihtiyaçlarına cevap veren tutarlı bir söylem geliştirmesidir. Şerhu'l-ahbâr'da imâmet doktrininin tarihî temellerini oluşturma, Esâsü't-te'vil'de te'vil yöntemiyle mezhebî anlayışı teorik düzeyde temellendirme ve el-Menâkıb ve'l-mesâlib'de ise Emevî karşıtı bir söylem geliştirerek Fâtımî meşruiyetini pekiştirme çabaları, onun eserlerinin politik işlevini açıkça ortaya koymaktadır.

Kâdî Nu'mân'ın siyer yazıcılığına en özgün katkısı, tarihî rivayetleri İsmâilî teolojisiyle harmanlayarak disiplinler arası bir metodoloji geliştirmiş olmasıdır. Bu yaklaşım, sadece İsmâilî geleneğin tarih anlayışını yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda İslâm tarih yazımında mezhep merkezli bir tarih kurgusunun erken örneklerinden birini teşkil etmiştir. Ancak, müellifin kaynak

⁹⁰ Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*, 376-377.

kullanımındaki seçiciliği ve tarihî rivayetleri mezhebî doktrin lehine yorumlaması, eserlerinin tarihsel nesnellik açısından bazı sınırlılıklar taşıdığını da göstermektedir.

Sonuç olarak, Nu'mân b. Muhammed'in siyer yazıcılığı, İslâm tarih yazımının erken döneminde ortaya çıkan önemli bir alternatif tarih kurgusunu yansıtmaktadır. Onun eserleri, sadece Fâtımî ideolojisinin anlaşılması açısından değil, aynı zamanda İslâm düşüncesinde tarihin mezhebî perspektiflerle nasıl yeniden yorumlandığını göstermesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahatlı, Erdinç. "Hasâisü'n-Nebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/277-281. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bâ Mahreme, Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed el-Yemenî el-Adenî. *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâtî a yâni'd-dehr*. 6 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1428-2008.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed b. Eyyub b. Amr. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1992.
- Ekinci, Ahmet. *Kadı Nu'mân ve İsmâilî Fıkının Teşekkülü*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Erbaş, Furkan. "Fâtımîler'in Ebû Hanîfe'si: Kâdî Nu'mân b. Muhammed (ö. 363/974)". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 17/2 (2024), 786-807.
- Hazânetü't-türâs*. 125 Cilt. Riyad: Merkez el-Melik Faysal, ts.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân. *Divânü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevî's Şe'ni'l-Ekber*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1988.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a`yân ve enbâ ü ebnâ i'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, ts.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421-2001.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahlâbî men zeheb*. 11 Cilt. Dimaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1406-1986.
- Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Rağîb b. Abdülğani. *Mucemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1431-2010.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb b. Hafs el-. *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*. Beyrut: Matbaatu'l-Âbâ'î'l-Yesû'îyyîn, 1908.
- Koşum, Adnan. "Erken Dönem İsmailî Fakihî Kâdî Nu'mân Ebû Hanîfe'nin İhtilâfu Usûlî'l-Mezâhib Adlı Eseri ve Fıkıh Usûlü Tarihindeki Yeri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023), 3-16.
- Mahfûz, Muhammed. *Terâcimü'l-müellifin et-Tûnusiyyîn*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1994.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed el-. *el-Mukaffâ'l-kebîr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1427-2006.
- Mâlikî, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-. *Riyâzü'n-nüfûs fî tabakâti ulemai'l-Kayrevân ve İfrîkiye*. thk. Beşir Bekkuş. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1414-1994.
- Müneccid, Selâhaddin. *Mucem mâ üllife an Resûlillâh sallallâhü âleyhi ve sellem*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Cedîd, 1. Basım, 1402-1982.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421-2001.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-. *el-Müstedrek*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411-1990.
- Nu'mân b. Muhammed, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî. *el-Menâkıb ve'l-mesâlib*. thk. Mâcid b. Ahmed el-Atıyye. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1. Basım, 1423-2002.
- Nu'mân b. Muhammed, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî. *Kitâbu esâsüt-te'vîl*. thk. Ârif Tâmir. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.
- Nu'mân b. Muhammed, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî. *Şerhu'l-ahbâr fî fezâ ilî'l-e'immeti'l-athâr*. thk. Muhammed el-Hüseynî el-Celâlî. 4 Cilt. Müessesetü'n-Neşri İslâmî, 2. Basım, 1431-2010.
- Öz, Mustafa. "Dâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/420-421. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özen, Şükrü. "Nu'mân b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/237-240. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Sâmî, İsmâîl. *ed-Devletü'l-Fâtımiyye ve cuhûdu Kâdî Nu'mân fî irsâi deâimi'l-hilâfeti'l-Fâtımiyye ve et-tetavvuru'l-hadârî bi bilâdi'l-Mağrib*. Merkezü'l-Kitâbi'l-Akâdemîyye, 2010.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*. çev. Mahmud Fehmî Hicâzî. 4 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411-1991.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415-1994.
- Tarhûnî, Muhammed b. Rızk b. Abdünnâsır et-. *et-Tefsîru ve'l-müfessirûn fî garbî İfrîkiyye*,. 2 Cilt. Suudî Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Basım, 1426-2005.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-. *el-Megâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-E'lâmî, 3. Basım, 1409-1989.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1416-1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî ez-. *el-İber fî haberi men ğaber*. thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*: 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427-2006.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm lil Melâyîn, 15. Basım, 2002.